

ПРАВОВЕ ЖИТТЯ

DOI <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.1/34>

*До 25-річчя від дня смерті
Леоніда Петровича Юзькова*

Кампо В.М.

суддя Конституційного Суду України у відставці

КОНСТИТУЦІЙНА ДОКТРИНА ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД

2 березня 1995 року перестало битися серце Леоніда Петровича Юзькова (1938 року народження), першого Голови Конституційного Суду, автора оригінальної конституційної доктрини, що добре прислужилася незалежній Україні і продовжує їй слугувати. Це була велика втрата для України, яка ще не скоро знайде їй гідну заміну.

Відомо, що конституційна доктрина в Україні та світі – це певна система концептуальних ідей, принципів, цінностей і положень, що стосуються конституції – її легітимності, змісту, структури, функцій, механізмів реалізації та зворотної дії, меж тлумачення тощо. Кожна авторська доктрина є певним здобутком конституційної науки і може відрізнятися від доктрин інших авторів. Проте особливе значення мають конституційні доктрини провідних діячів тієї чи іншої демократичної країни.

Конституційна доктрина Голови Конституційного Суду України Л. Юзькова сформувалась під впливом демократичних революційних подій 1990–1991 років, коли країна стала незалежною. Саме тоді були прийняті перші її конституційні акти, в програмуванні та підготовці яких активну участь брав Леонід Петрович. Про різні

аспекти конституційної доктрини Л. Юзькова вже написано чимало наукових праць, які належать таким авторам, як М. Орзіх, М. Маркуш, Х. Приходько, В. Розвадовський¹, В. Скомороха, А. Стрижак² та ін. Високу оцінку теоретичного вкладу Л. Юзькова у процеси конституцієтворення дали відомі українські та зарубіжні державні й громадські діячі: С. Головатий, В. Носов, Г. Фріланд (Канада), Б. Футей (США) та інші.

Глибокий науковий інтерес до творчої спадщини Л. Юзькова 1990–1995 років у середовищі правників зберігається, на що вказують наукові заходи, присвячені йому в 2017–2019 роках (Київ, Івано-Франківськ, Хмельницький), велика кількість публікацій, в тому числі й за кордоном³, тощо. Покращується вивчення конституційної доктрини Л. Юзькова у вищих навчальних закладах різних регіонів. Так, спеціальний навчальний курс, присвячений цій доктрині, в наступному 2020–2021-му навчальному році планується впровадити в Інституті права Івано-Франківського національного університету ім. В. Стефаника тощо.

У 1990–1995 роках в Україні розпочалась глобальна конституційна трансформація, що триває до сих пір і має закінчитись встановленням у ній конституційної демократії на зразок країн Європейського Союзу. Дана трансформація означала мирний, цивілізований перехід України від радянської тоталітарної державності з її фіктивною конституцією до формування демократичної, соціальної, правової держави з новою конституційною системою цінностей: конституційною демократією, верховенством права, гідністю та правами людини.

Відомо, що історичні конституційні події в будь-якій країні – це результат діяльності органів державної влади. Проте особливий вклад у конституційну історію кожної країни також

¹ Див.: Розвадовський В.І. Професор Л.П. Юзьков як основоположник доктрини конституційного судочинства в Україні (за матеріалами першого закону про Конституційний Суд України 1992 року). Європейські спільні демократичні цінності та конституційний процес в Україні: проблеми теорії і практики : матеріали круглого столу, м. Івано-Франківськ, 22 грудня 2017 року / [упорядник В.І. Розвадовський]. Івано-Франківськ : Видав. Супрун В.П., 2018. С. 12–14.

² Див.: Проблеми сучасного українського конституціоналізму: Збірка наукових праць. На пошану першого Голови Конституційного Суду України проф. Леоніда Юзькова / Конституц. Суд України, Академія прав. наук України; Заг. ред.: А. Стрижак, В. Тацій / Упоряд.: В. Бринцев, В. Кампо, П. Стецюк. Київ, 2008. С. 29–64.

³ Див.: Kampos V. Doctrine of European common democratic values by prof. L. Yuzkov: Ukrainian history and modernity. Dyskurs Prawnicze I Administracyjne, № 1, 2018 / Uniwersytet Zielonogorski, Zielona Gora, 2019. P. 91–110.

вносять її видатні державні та громадські діячі. Така думка багаторазово підтверджується українською та зарубіжною конституційною практикою. Так, особливий вклад в конституційну історію внесли: в Україні – гетьман П. Орлик, голова Української Центральної Ради М. Грушевський; у США – президент Дж. Вашингтон, у міжвоєнній Чехословацькій республіці – президент Т. Масарик; в сучасній Франції – президент Ш. де Голль тощо.

В епоху демократичної, конституційної трансформації в Україні 1990–1995 років свій неповторний дизайн у процесі конституцієтворення вніс Л. Юзьков, який брав активну участь у підготовці актів Революції незалежності 1990–1991 років, у формуванні конституційних засад незалежної України тих часів тощо. Як член Конституційної комісії, створеної Верховною Радою України у 1990 році, потім – у 1994 році, а також – як член багатьох інших консультативно-дорадчих органів парламенту, Президента України та уряду, їх робочих груп, на кінець, як Голова Конституційного Суду України 1992–1995 років, він вніс вагомий вклад у практичне вирішення актуальних питань українського державотворення, насамперед конституцієтворення. Тому конституційну історію України 1990–1995 років неможливо розглядати без постаті Л. Юзькова; по суті це була доба його непересічної державницької діяльності.

Звичайно, що поруч із Л. Юзьковим у цей час було багато колег, однодумців, з якими він працював в ім'я конституційного майбутнього України. Це були, зокрема, такі відомі професори, як Ю. Грошевий, В. Копейчиков, П. Мартиненко, М. Цвік та багато інших. Кожен з них заслуговує на добру згадку і визнання українцями його вкладу в спільну конституційну справу, і це з часом буде зроблено. Проте в першу чергу треба віддати належне саме Л. Юзькову, який був генератором інноваційних конституційних ідей, справжнім лідером колективів, які він очолював, і ретельним редактором конституційних текстів, що готувалися за його участю, а також щирим товаришем. І це визнавали всі, хто його знав і працював з ним⁴.

⁴ Див.: Королюк В. Провісник нового і праведного закону (штрихи до портрета Леоніда Юзькова на тлі історичної епохи); загальна редакція і переднє слово В.М. Кампо. Київ: Юрінком-Інтер, 2014. 240 с. Проблеми сучасного українського конституціоналізму: збірка наукових праць. На пошану першого Голови Конституційного Суду України проф. Леоніда Юзькова. Київ, 2008. С. 29–31, 65–66 та ін.

⁵ Наприклад, про юридичний прагматизм див.: Балинська О.М., Яценко В.А. Методологія сучасного правознавства: посібник / О.М. Балинська, В.А. Яценко; за заг. ред. О.М. Балинської. Львів: ЛьвДУВС, 2018. С. 166.

Тому доктрина Конституції незалежної України (конституційна доктрина), розроблена Л. Юзьковим, є значним здобутком української конституційної та гуманітарної науки загалом. У своїх працях, виступах, коментарях тощо з проблем конституціоналізму він виклав добре обґрунтовану наукову систему поглядів на ці проблеми, що послужила теоретичною основою для першого й наступних проектів Конституції України 1992–1996 років, проекту Конституційного договору між Верховною Радою України та Президентом України 1995 року, інших конституційно-правових актів.

Конституційна доктрина Л. Юзькова має свою особливість, зокрема, щодо її методології. Відомо, що автор доктрини давно, тобто ще за радянських часів фактично відійшов від формально-догматичних підходів до права та дотримувалася у цьому питанні інноваційних методологічних підходів, що фактично були засновані, говорячи сучасною мовою, на юридичному прагматизмі, юридичній синергетиці тощо. Для прихильників, наприклад, юридичного прагматизму характерним є, з одного боку, не сприйняття норми права як догми, раз і назавжди визначеної, та, з іншого боку, намагання наблизити законодавство до потреб кожної людини⁵. Саме останнє положення було дуже близьке за своїм духом Л. Юзькову і він його активно застосовував у своїй конституцієтворчій діяльності.

У радянські часи Л. Юзьков за своє нестандартне наукове мислення піддавався критиці з боку офіціозу, що йому коштувало чотирьох мікроінфарктів серця; п'ятий серцевий напад у 1995 році виявився смертельним. У радянській формально-догматичній науці інноваційні методологічні підходи фактично вважались їй чужими та служили підставою для підозр і тиску. Проте Л. Юзьков як вчений, який певний час вивчав і писав на теми науки управління (менеджменту)⁶, а ця наука була досить вільна від формально-догматичних методів дослідження, він не міг не стати на позиції інноваційних методологічних підходів до права. Так Л. Юзьков прийшов до розуміння принципу служіння закону людям, а не навпаки, як це було за радянських часів, до людиноцентризму, який був його глибоким внутрішнім переконанням, а згодом перетворився на один із постулатів його конституційної доктрини⁷.

Для реалізації прав людини та інших конституційних цінностей Л. Юзьков вважав за необхідне, щоб Основний Закон був сформований як безпосередньо діючий правовий акт. Він конкретизував дану доктринальну позицію таким чином:

а) Конституція України як юридичний документ повинна охоплювати внутрішньо узгоджену систему правових норм, які з різним ступенем конкретності покликані регулювати основоположні відносини між людиною, суспільством і державою;

б) усі конституційні норми (незалежно від ступеня їх конкретності) повинні бути нормами прямої дії, породжувати певні юридичні наслідки (правовідносини);

в) від конституційних норм мають бути похідними усі інші (галузеві) правові норми, а не навпаки, як це тоді часто траплялось через нестабільність правової системи;

г) конституційні норми, доки вони не змінені чи не відмінені, повинні діяти і надійно захищатися державою; ці норми можуть юридично заперечуватись (змінюватись чи скасовуватись) за умови дотримання визначених у самій Конституції жорстких процедур⁸.

Фактично доктрина Конституції незалежної України Л. Юзькова була спрямована на правореалізацію конституційних положень, тобто на їх виконання і дотримання всіма органами публічної влади, їх посадовими і службовими особами, а також інститутами громадянського суспільства. Проте не на формальну їх правореалізацію, як це до сих пір багато хто робить на практиці, а головним чином – на інноваційну реалізацію конституційних положень через цінності: гідність та права людини, верховенство права і конституційну демократію.

Прагматична ідея Л. Юзькова про виконання і дотримання Конституції незалежної України задля забезпечення гідності та прав людини, інших цінностей до сих пір системно не реалізується, а тому, як жодна інша його ідея, зберігає актуальність у теоретичному і практичному відношенні. До певних зрушень у цьому плані привело впровадження конституційною реформою 2016 року інституту конституційної скарги громадян, які фактично стали безпосередніми гарантами Конституції України. Розгляд цих скарг сприяє формуванню прагматичної практики Конституційного Суду України, а відтак – її поширенню в системі органів державної влади і громадянського суспільства.

Цінність конституційної доктрини Л. Юзькова полягає не тільки в актуальності його загальних підходів до теорії та практики українського конституціоналізму, але і в питаннях розвитку окремих конституційних інститутів тощо. Саме він відстоював інноваційну конституційну ідею про те, щоб інститут прокуратури був у структурі судової влади⁹, а не над судовою владою, як у радянські часи.

Це були часи, коли прокуратура, будучи репресивним інструментом у руках партійної і радянської номенклатури, нерідко диктувала судам їх рішення, зокрема, по кримінальних справах. Зазначена ідея Л. Юзькова стала реальністю тільки після конституційної реформи 2016 року, яка перетворила інститут прокуратури на незалежний орган судової влади. Цим було створено передумови для реалізації конституційної моделі функціонування цього важливого для держави і суспільства інституту¹⁰, що підтвердив міжнародний круглий стіл на тему «Проблеми застосування положень Конституції України у діяльності органів прокуратури: теорія та практика» 18 грудня 2019 року в Національній академії прокуратури України¹¹.

Чимало інноваційних конституційних ідей Л. Юзькова ще чекають на своє втілення. Поки що цьому заважають конституційний нігілізм в Україні, що приводить до занепаду конституційної культури в суспільстві та державі, політичного популізму і корупції тощо. Для протидії конституційному нігілізму потрібна насамперед ефективна система конституційної просвіти громадян і державних службовців. Як і для протидії ідеології «русского мира», нав'язаної в окупованих російськими військами районах Донбасу та в анексованому Росією українському Криму.

Проте пройде час й нерезалізовані інноваційні ідеї конституційної доктрини Л. Юзькова стануть актуальними та будуть затребуваними суспільством. Це стосується, зокрема, деяких інститутів парламентаризму і президенціалізму, судової системи, частина з яких знайшла втілення у проекті Конституції України від 1 липня 1992 року, підготовленому під його керівництвом, тощо. Таким чином, інноваційні ідеї Л. Юзькова зберігають практичний потенціал і можуть стати засобом розв'язання існуючих проблем конституційного розвитку України та її майбутнього.

Для того щоб цей потенціал з'ясувати і використати, сьогодні особливо важливо зібрати та оприлюднити документи і матеріали з державотворчої, насамперед, конституцієтворчої

⁶ Див.: Цветков В.В., Юзьков Л.П., Фрицький О.Ф. Наука управління і місцеві ради. Київ : Вид-во «Вища школа», 1970. С. 166–298.

⁷ Див.: Проблеми сучасного українського конституціоналізму : збірка наукових праць. На пошану першого Голови Конституційного Суду України проф. Леоніда Юзькова. С. 12, 20, 24–25.

⁸ Див.: Там само. С. 22.

⁹ Див.: Там само. С. 27.

діяльності Л. Юзькова в 1990–1995 роках, що мали б охопити наукові статті, стенограми і протоколи засідань, на яких виступав Л. Юзьков; підготовлені за його участю проекти законів, указів, парламентських та урядових постанов, проекти Конституцій України 1992 і 1993 років та інших актів; матеріали конференцій та круглих столів, в яких він брав участь, тощо.

До речі, про видання вибраних праць Л. Юзькова йшлося ще в указі Президента В. Ющенка від 27 червня 2007 року. Проте сьогодні вибраними творами цього автора вже не обійтися, оскільки суспільство цікавить більш масштабне бачення результатів його невтомної державницької діяльності тощо. Очевидно, що з даного питання треба прийняти урядове рішення, яке сприяло б вивченню та систематизації зазначених документів і матеріалів, а також на основі пропозицій наукової громадськості створити робочу групу, яка б зайнялась їх упорядкуванням.

Звернення до витоків конституції у багатьох країнах – це добра державницька традиція, яку варто розвивати і в Україні. Особливо ця традиція

цінується у США, де існує своєрідний культ конституції. Навіть у Конгресі США члени Палати представників та Сенату періодично звертаються у процесі розгляду законопроектів «за порадою» до батьків-засновників країни та творців її конституції¹². Очевидно, що видання документів і матеріалів, присвячених державотворчій, особливо конституцієтворчій діяльності Л. Юзькова, буде служити формуванню зазначеної традиції і в Україні.

На завершення слід зазначити, що звернення до конституційної доктрини Л. Юзькова для нас, сучасників, є не тільки доброю наукою та даниною пам'яті архітектору Конституції незалежної України, провіснику нового і праведного закону, першому Голові Конституційного Суду України, але й свідченням тяглості, тобто наступності демократичної конституційної традиції, духовного зв'язку поколінь українських конституціоналістів. Ми завжди повинні пам'ятати, що саме Л. Юзьков був біля витоків Конституції України, і його державницький досвід вчить нас, українців, бути її подвижниками і захисниками до кінця.

¹⁰ Див.: Проблеми застосування положень Конституції України у діяльності прокуратури: теорія і практика: матеріали круглого столу (18 грудня 2019 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. 108 с. URL: <http://napu.com.ua/uk/2019/12/pidgotovleno-materialy-kruglogo-stolu-problemy-zastosuvannya-polozhen-konstytutsiyi-ukrayiny-u-diyalnosti-prokuratury-teoriya-i-praktyka/>.

¹¹ Див.: В Академії відбувся круглий стіл «Проблеми застосування положень Конституції України у діяльності органів прокуратури: теорія та практика». URL: <http://napu.com.ua/uk/2019/12/v-akademiyi-vidbuvsya-kruglyj-stil-problemy-zastosuvannya-polozhen-konstytutsiyi-ukrayiny-u-diyalnosti-organiv-prokuratury-teoriya-ta-praktyka/>.

¹² Див.: Обама Б. Дерзость надежды: Мысли о возрождении американской мечты / Пер. с англ. Т. Камышиковой, А. Митрофанова. Санкт-Петербург : Издательский Дом «Азбука-классика», 2008. С. 82–115.